Etthundraförsta årgången

Måndagen den 10 oktober 1932.

ETT HELGON OCH EN NARR.

Teaterbrev från Köpenhamn.

"I min kamp för att få fram 'I begynnelsen var ordet' på en annan seen än Kungliga Teaterns arkiv ha teaterdirektörerna bland de många skälen för sina undanflykter också anfört sin fruktan för det köpenhamnska grinet. Det tror jag inte på. Därtill ha de allra flesta i vår generation varit alldeles för nära döden.

Jag var ung, när jag skrev dessa fyra akter. Men jag har inte blivit äldre, än att jag fortfarande blir gripen, varje gång jag här i stycket hör mitt eget unga hjärtas oroliga slag. Så kommer det också att ske med en del av åskådarne i afton. Också dem tackar jag."

Med denna bekännelse i programbladet inleder Kaj Munk den föreställning av hans dramatiska förstlingsarbete, som sedan början av september med stor framgång spelas på Betty Nansenteatret i Köpenhamn.

Och det är inga överord. Det är verkligen ett gripande stycke. Men det är på samma gång oerhört dristigt i sitt grepp. Det går alldeles utanför de ramärken, som habila teaterförfattare anse oklokt att överskrida. Detta förklarar också, varför "Det Kongelige" icke vågat framföra det utan lätit det ligga i sitt arkiv i åratal. Det djärva initiativet utgår sällan från kungliga institutioner.

Styckets ledmotiv är tron och den levande trons förmåga av under. Det är ganska egendomligt, att det är den skeptiska brandesepokens uppburna tragedienne, som från sin egen seen låter en dansk präst tala trons sak.

"Ordet" är utan gensägelse ett betydligt starkare verk än Munks historiska drama "Cant", som lyftes så högt till skyarne förra säsongen i Köpenhamn, trots dess brist på originalitet. "Ordet" har en betydligt stramare form. Dess exposition är koncis och knapp, persongalleriet komponerat med stark känsla för den dramatiska jämvikten och dialogen saklig, ren, utan all överlastning.

Munk har velat behandla delvis samma problem som Björnson i "Over Evne", men han är djärvare och går längre än denne. Här är det inte längre tal om något, som ligger over evne — över förmågan, här triumferar förmågan själv i styrkan av sin överjordiska tro.

Handlingen utspelas någonstans på danska landsbygden på den gamle grundtvigianske storbonden Mikkel Borgens gård, som gått i släkten genom nio generationer. Men det ser ut, som om denna tradition nu är dömd att brytas. Den äldste sonen, Mikkel, delar ej sin faders tro och vill ej gå i hans fotspår. Ung-Mikkels hustru Inger har endast fött släkten döttrar och går nu i väntan på sitt tredje barn.

Den andre sonen i ordningen, Johannes, var förr familjens stolthet och läste till präst, men lever nu sedan flera år tokig i hemmet och tror sig vara en himmelens son och sändebud. Det är religionsgrubbel i förbindelse med den chock han erfor vid åsynen av sin fästmös död, som omtöcknat hans sinnen.

Yngste sonen svärmar för dottern till Peter Skräddare, som är ledare för ortens läsare och en stark motståndare till storbonden på Borgensgaard.

Första akten inför oss i dessa familjeförhållanden och är till sin natur helt ett välbyggt folkskådespel, även om det går mera på djupet och syftar vidare än denna art vanligen eftersträvar. Den gamle Borgen är skildrad med stor kraft och myndighet. Typen har en lång ättetavla i nordisk litteratur.

Vid aktens slut får den gamle veta, att yngste sonen just är på friarbesök i den förhatlige skräddarens hem, och raseriet häröver stegras till verkligt bärsärkalynne, då sonen kommer hem med skymfligt avslag på sitt frieri. Den gamle spänner om sig vinterpälsen, befaller fram släden och kör i vinterkvällen till sin antagonist för att lära denne tillbörlig hut. Man visar ej en av Borgensgaardarne på dörren!

Hos skräddaren pågår läsarmöte med sång, kaffedrickning och andeligt vittnesmål om synd och frälsning. Mitt i det hela stormar Gamle-Mikkel in, och Munk tecknar nu med både skärpa och humor motsatserna hos dessa olika representanter för danskt trosliv. I första akten har han dessutom haft tillfälle att föra fram en statskyrkopräst. Det vore orätt påstå, att den prästerlige dramatikern sparar på salt och peppar. Munk bekämpar slentrian, förbenad dogm, död form och den vanemässiga tron, var han än möter dem, det må vara inom eller utom kyrkan.

Andra aktens skildring av läseriet bland dansk allmoge, de s. k. inremissionsvännerna, är dräplig. Egenrättfärdighetens och ofördragsamhetens anda kulminerar i aktslutet, när skräddaren med salvelse önskar, att Vår Herre måtte låta storbondens sonhustru dö i sina födslovåndor. Telefonen har just meddelat, att dessa ha börjat. Denna skräddarens fromma önskan är dikterad av hans omsorg om storbondens eviga väl. Med en ed kastar den gamle sin antagonist i golvet och rusar hem för att, som han hoppas, få hälsa en sonsons inträde i livet, en sonson och efterlängtad arvtagare till släktgården.

Tredje akten utspelas nu i växande ångest för barnaföderskans liv. Hon räddas, men priset är arvingens liv. Läkarens ansträngningar ha varit förgäves. I brinnande bön anropar den gamle sin gud om att åtminstone spara Ingers liv, men ej ens detta skall förunnas honom. Den galne Johannes ser en främmande gäst, som går genom salen — det är döden som hämtar Inger. Johannes skyndar till hennes dödsläger, och man hör honom brista ut i ett våldsamt rop. Om några ögonblick bäres han åter medvetslös in i salen. Åsynen av den döda har knutit an vid den punkt, där hans förstånd fordom fördunklades, och under den dvala, vari han nu är försjunken, vänder hans förstånd åter.

Sista akten visar oss med påfrestande realism de upprörande scenerna kring den dödas öppna kista, makens och barnens sorg, den gamles förkrosselse men också Johannes' harm över deras svaga tro, som icke vågar räkna med den eviges ofatthara makt. Johannes förstånd har visserligen återvänt, men glöden i hans själ har därför icke slocknat. Han har tillbringat de sista dagarna och nätterna i ensamhet och bön och har oavbrutet anropat en högre makt om tillåtelse att i kraft av tro kalla på undret. Nu har han bönhörts och står redo inför handlingen. En enda tror på honom, den dödas lilla flicka, som inträngande ber honom att kalla modern åter. Prästen, läkaren, familjen, alla förebrå honom hans galenskap och gudsbespottelse, då han går fram till kistan och i Guds namn bjuder den döda att stå upp.

Med vilken kraft och myndighet denna seen är skriven, kan man förstå av det faktum, att det vid framförandet var dödstyst i teatern. Det köpenhamnska grinet teg — och det teg även då den döda reste sig upp och blev återgiven till de sina.

Om åskådarne sedan accepterade undret, är en annan fråga. Läkaren på scenen utbrister indignerad vid åsynen av den dödas uppvaknande: "Likbesiktningsinstitutionen skall avskaffas!" Det är hans syn på saken — den döda har varit skendöd. Det är också en reservutgång för dem, som vägra undret någon plats i tillvaron.

Betty Nansens teater har ofta varit en av ljuspunkterna i de senaste årens danska teaterliv, vilka icke beskriva någon uppåtstigande kurva för den sceniska konsten i Danmarks huvudstad. Hon har alltid återfunnits bland dem som syftat högt. Hennes regi och instruktion i detta verk ha samlat allas arbete kring dramats grundidé med ordet i centrum. Ordet har alltid stått högt i ära på Betty Nansens scen.

Hennes make Henrik Bentzon spelar med förandligad kraft den galne Johannes och lyfter figuren på ett välgörande sätt upp över det rent patologiska planet. Han skänker åskådaren ett klart intryck av, att denne dåre dväljes i världar, som äro hans omgivning fördolda. Däremot når han i slutscenen icke till den höjd, som erfordras för att ge det nödvändiga intrycket av en man med större andliga kraftresurser än sin omgivning. Varje roll spelades f. ö. med stor omsorg och kärleksfullt utarbetade detaljer, som på sina håll hjälpte att dölja det, som kanske brast i personlig sceniск auktoritet.

Denna besjälade och genomarbetade ensembleföreställning var den största tänkbara kontrast till Dagmarteaterns stjärnrepresentation aftonen därpå, då Tysklands store komiker Max Pallenberg tog farväl av Köpenhamn tillsammans med sina tillfälliga kolleger efter att ha lämnats i sticket av sin tyske impressario, som svävade i den angenäma villfarelsen att man i Köpenhamn vill betala 18 kr. för en ordinär teaterbiljett.

På programmet stod ett gammalt mögligt lustspel av Kadelburg. En yttre scenbild, sådan som den i detta fall presterade vore en verklig sensation hos oss. Det är längesen man t. o. m. i Värnamo pensionerade den sortens utstyrsel. Ensemblen bildade ett slags passepartoutram kring den store Pallenberg, som i densamma spelade en medelwienherre vid namn Zawadil, utstyrd på följande sätt: Kort, snaggat, lingonrött hår, en lingonröd fläck på vardera kindbenet och en lingonfärgad dito under näsan. På benen ett par svarta byxor, smala som korvskinn och upphissade ovan resårpjäxorna. Överkroppen täcktes av en liten grå pajasjakett, en rödblommig blastrong utan krage, en leverröd paraply och en pajashatt. Spelet höills i motsvarande stil. Rollen var uppblandad med ett otal utländska låneord, som alla uttalades förvrängda, ett guterat och billigt folknöje.

Medan den store spelade sina solonummer och uppförde sina tricks — ofta minutlånga — måste motspelarne stå och vänta. Det fanns ingen möjlighet att fylla ut dessa samspelets sterila ödemarker. Det var ganska beklämmande att se teater så förnedrad av en konstnär, som behärskar alla sitt yrkes tekniska hemligheter och använder dem som självändamål. Uppvisningen betecknade visserligen circus i dess högsta potens men å andra sidan också teater i dess djupaste förnedring. Den tyska teatern av i dag är sannerligen sin samtids spegel.

Carlo Keil-Möller.

Nationalsocialismen inför vändpunkten.

När Mussolini på hösten 1922 gjorde sin »Marcia su Roma», så lekte honom säkerligen i hågen Garibaldis marsch mot Rom vid pass sextio år tidigare. Den senare hade ju visserligen slutat olyckligt med fångenskap för ledaren. Mussolini hade som bekant bättre tur. »Marsch» lär f. ö. varit en något oegentlig beteckning på den fascistiska prestationen, alldenstund deltagarna påstås ha förflyttat sig per järnvägsvagn.

I den fascistiska föreställningsvärlden på olika håll, där en fascistisk rörelse spirat upp, har sedan »la Marcia su Roma» spelat en stor roll. Kosola företog sin marsch med bilkaravan till Helsingfors och Hitler har gått och drömt om en »Marsch auf Berlin», som i ett slag skulle ge honom den eftertraktade hela och fulla makten.

När Hitler på femårsdagen av den tyska revolutionen den 9 november 1923 gjorde sin misslyckade »Putsch» i Bürgerbräukeller i München, så angav han också en »Marsch auf das Sündenbabel Berlin» som en av den nya regeringens första militära uppgifter. Därav vart nu intet. Ty dagen därpå skingrades den nationalsocialistiska marschkolonnen för en salva framför Feldherrenhalle och Hitler fick dela Garibaldis öde och med sex månaders fängelse sona sin andel i detta lättsinniga revolutionsförsök.

»Wie er räuspert und wie er spuckt
Das hat er ihm glücklich abgekuckt.»

På Mussolini-imitation i ord och åtbävor kan en politisk rörelse inte i längden hållas uppe. Hitler har själv rättfärdigat sitt revolutionsförsök av anno 23 med att han inte kunde låta sitt folk stå med händerna i kors, sedan han först hetsat upp dem till lidelsefull handlingslusta. Kravet på handlingens propaganda var så starkt, att ledningen om den överhuvud ville ha massan i sin hand måste handla — och den handlade.

Nio år senare är situationen i mångt och mycket likartad. Kravet att det skall handlas, är minst lika starkt nu som då och förhoppningarna minst lika högt spända. Men i år har »der Führer» icke handlat. Efter ett tidningsuttalande nyligen, vill han sitta i sina bayerska berg och låta tiden arbeta för sig. Det är spörjas den 6 november, om beräkningen håller streck. Det saknas inte tecken, som tyda på motsatsen. Vid ett i och för sig kanske ganska betydelselöst kommunalval häromdagen visade röstsiffrorna en ganska katastrofal tillbakagång för nationalsocialisterna och för första gången på länge en framgång för de andra mera sansade partierna. Det är en händelse, som påminner om vad som skedde på sommaren 1930. Vid lantdagsvalen i några av de mellantyska småstaterna gjorde nationalsocialisterna en oanad frammarsch — ett förebud till den stora framgången vid septembervalen samma år. Nu har en månad före nyvalen kommit ett förebud, fastän i motsatt riktning.

Den som följt med den nationalsocialistiska och liknande rörelsers utveckling förvånas knappast. Lapporörelsen ebbade ut, när den inte lyckades tilltvinga sig makten. Nationalsocialismen i Tyskland kommer förhända att gå samma väg. Det är maktutövningen och inte den bayerska bergsluften som är det rätta livselixiret för sådana överspänt nationalistiska rörelser som nationalsocialismen.

Hitler har inte haft någon överdriven tur på sin marsch mot makten. Mussolini hade det lättare. Den 22 mars 1919 bildades den första fascistgruppen och den 31 oktober 1922 utnämndes Mussolini till regeringschef, sedan kabinettet Facta fått stryka på foten.

I slutet av år 1919 trädde Hitler som sjunde man in i det då nybildade tyska nationalsocialistiska arbetarpartiet. Bortåt fyra år senare kom hans livs stora chans, men försöket att gripa makten var så illa förberett och valhänt genomfört, att det hade varit ett under om det hade lyckats. Och ytterligare åtta år senare har han visserligen lyckats få 40 proc. av valmanskåren med sig och fått ett erbjudande om åtminstone halva makten — men i närvarande stund står han kanske längre från möjligheten att kunna gripa den än på länge.

Hitler har haft oturen att stöta på folk, som stått i vägen, när han velat tränga sig fram. Ministären Facta funderade visserligen enligt vad det påstås på att söka med våld hejda den fascistiska framryckningen mot Rom, men det stannade vid funderingar. Den sortens folk har inte Hitler haft att göra med. 1923 var det den bayerske »generalstabskommissarien» v. Kahr, som blockerade makten och han lyckades på en natt organisera trupper och polis för att kväva Bürgerbräu-herrarnas kuppförsök. I år ha Hindenburg och Papen spärrat vägen. Vad hr v. Papen är för någon sorts politiker är kanske inte så lätt att komma under fund med, men för den, som betraktat mannen genom tidningsspalterna förefaller han att ha vissa likheter med Arvid Lindman. Båda ha förmågan att kunna stjäla vinden för medtävlaren och få honom i lä om sig. Det är just vad v. Papen har gjort under den tid han suttit vid makten. Mer och mer har den tyska riksregeringen blivit det nationella kraftcentrum, som attraherar de nationella instinkterna hos det tyska folket. Och däri ligger den stora faran för Hitler-partiet. Av det Hugenbergska nationella partiet har nationalsocialismen föga att frukta — det verkar att i många omgångar ha överlevt sig själv. Men en nationell regering, som har ett praktiskt handlingsprogram — om dess innehåll kan man naturligen hysa den ena eller andra meningen — en sådan regering innebär just ur propagandasynpunkt en påtaglig fara för Hitler. Hittills har han kunnat sätta in stöten mot mer eller mindre svaga regeringar ur mellanpartierna. Den nuvarande regeringen är inte lika lätt sårbar på den punkten. Nu är det i stället nationalsocialismen, som står i gluggen genom att den saknar ett positivt arbetsprogram. Hitler har, säkerligen med vett och vilja, försummat att lägga fram ett sådant — kanske inte minst därför, att han och hans medarbetare inte äro i stånd att komma med några positiva uppslag.

Hitler har själv en gång betecknat sin uppgift inom partiet att vara »der Trommler» och den uppgiften har han, det kan inte bestridas, fyllt och det med besked. Men trumslagaren är inte general och generalen bör inte vara trumslagare. Det är andra uppgifter, som falla på generalens lott. Det är signifikativt, att, när Hitler i andra delen av sin programskrift »Mein Kampf» skall ge en uppläggning av nationalsocialismens program, så tar hans ådra slut. Det är ett uppkok på Gottfried Feders dimmiga spekulationer om »Zinsknechtschaft», det är några antisemitiska floskler, utan att man dock får veta vad som skall ske med de 6 miljonerna judar i det tredje riket och det är slutligen några helt banala funderingar om Englands och Tysklands gemensamma intressen i utrikespolitiken. Det är, såsom synes, inte mycket att bygga på.

S—d.

FYRA ROMANER.

HARRY BLOMBERG: Molnens bröder. Wahlström & Widstrands förlag. Kr. 7:50.

HENRY PETER MATTHIS: Hjälten lever. Natur och Kultur. Kr. 5:75.

RUDOLF VÄRNLUND: En kvinnas leende. Albert Bonniers förlag. Kr. 4:75.

HILDING ÖSTLUND: Vi stackars fattiga satar. Natur och Kultur. Kr. 4:75.

Harry Blomberg är expert på landsvägens romantik, och när han nu skrivit en frisk och pigg vagabondroman, förlagd till Sverige före världskriget, är det skada att han inte tagit sin uppgift litet mer på allvar. "Molnens bröder" är en underhållande berättelse, men den är så full av litterära reminiscenser att författarens egen iakttagelse nästan försvinner bland alla de skuggor, som här manas fram. Påtagligt är att J. B. Priestleys "The Good Companions" givit den starkaste impulsen till boken, och när författaren omplanterat hans glada vandringsmän i svensk miljö är det som om ett otal förebilder ur svensk litteratur anmält sig som självfallna bärare av bokens idé. Under läsningen gå tankarna än till det ena, än till det andra verket, och man får ett intryck av att Harry Blomberg under författandet haft all livsbejakande svensk prosa i huvudet alltifrån "Uno von Thrazenberg" och fram till "Pettersson & Bendel".

I och för sig betyder detta kanske ej så mycket då mången läsare sannolikt inte bryr sig om varifrån det ena eller det andra härstammar om det blott är väl gjort. Men förfarandet medför onekligen att skildringen blir föga enhetlig. Den bärande idén tappas bort. Det blir många lustiga äventyr och många lustiga typer, men det blir knappast en genomförd roman. Så lätt och glatt som Harry Blomberg berättar har man emellertid verkligt nöje av hans skildringskonst. Hans naturiakttagelse är frisk och omedelbar, och han trollar t. ex. fram ett landskap i snösmältningstiden så att man känner doften av den våta snön. Hans hjälte, den frälste vagabonden Bergström, är en svensk motsvarighet till Priestleys Mr. Oakroyd, så svensk att han kan taga både "Hemsöbornas" Carlsson och Hjalmar Bergmans Swedenhjelm i hand. Han är "en ambulerande mekanisk verkstad, en fantast, en glad och god dåre, en sådan där, som förstar efter att ta sig vatten över huvudet, som kastar sig in i alla slags galenskaper och har en panisk förfäran endast för sunt förnuft". Denne Bergströms hjärta är naturligtvis övermättan gott, och under berättelsens gång hinner han med många rörande vackra gärningar. Ödet sammanför honom med olika människor, och på kolportageromanens vis ställer ödet om att deras levnadstrådar vävas in i varandra. Liksom i Priestleys roman skymtar solen i Harry Blombergs alltid mellan molnen, och om berättelsen icke är mycket djupsinnig så är den åtminstone glad och pigg och optimistisk.

Henry Peter Matthis' bok är försedd med undertiteln "tidsroman". Beteckningen är knappast riktigt lycklig. Ty en tidsroman bör helst inte bara avbilda det aktuella nuet utan också bära på idéer, vilka peka framåt. Den skall visa vilka potentiella krafter det är, som hålla på att skapas och vilka en gång skola spränga nutidens ram och ge framtiden form. I "Hjälten lever" märker man ingenting av dylika framtidskrafter. Romanen behandlar sociala konflikter, vilkas motsvarigheter vi läsa om i tidningarna alla dagar. Författaren stiliserar och dramatiserar dessa konflikter, men han förlänar dem därigenom blott ett starkt artificiellt drag. Det hålls många möten i Munga municipalsamhälle i samband med en strejk där, och mötena refereras omsorgsfullt. Romantiserad kommunalpolitik är dock ingen riktigt njutbar lektyr, och romanen är också mycket tung att komma igenom. Den invävda mänskliga tragedien och dess symboliska bakgrund verkar konstruerad i norsk efter-Ibsensk stil, ungefär som hos Johan Bojer eller Sigurd Christiansen. Boken representerar utan tvivel ett stort mått av omsorgsfullt arbete, men över hantverkets nivå höjer den sig inte.

Ytterkonturen i Rudolf Värnlunds nya roman liknar starkt ramen i Gustav Sandgrens för några veckor sedan utgivna berättelse "Lévet är rikt". I båda böckerna skildras ett hyreshus, vilket som sluteffekt rakar ut för mordbrand. Greppet på uppgiften är emellertid mycket olika. "En kvinnas leende" behandlar ett psykologiskt problem i ett antal variationer. Invånarna i Värnlunds hyreshus ställas på olika sätt inför föräldraskapets ansvar, och i deras mer eller mindre lösa förbindelser uppträda de djupaste instinktiva känslorna och kräva att det tillfälliga göres varaktigt. Så mekaniska som Värnlunds människor bli genom hans manér med dess torra uppradande av händelserna förlora deras konflikter dock det mesta av sitt mänskliga intresse. Det hela blir ett slags psykologisk geometri i en högst olustig miljö.

Hilding Östlund har utnyttjat den aktuella arbetslösheten till en berättelse, vilken närmast har karaktären av en agitationsskrift, adresserad till de välsituerade. Om inte staten kraftigt beskattar de stora förmögenheterna händer det att revolutionen utbryter, synes han mena. Hjälten i hans roman är en överklassare, som efter sju års arbetslöshet blir inbrottstjuv. Fattigdomen och nöden skildras i starka färger och det naturalistiska manéret är ovanligt grovt. Utan skada hade nittio procent av de råa orden och de tallösa svordomarna kunnat strykas. Författaren berättar raskt och flytande, men människoskildringen är ytlig och bokens effekt försvagas i hög grad av att varken den yttkige hjälten eller hans ädla unga hustru blivit levande och övertygande gestalter.

H. S—m.